

Алымкулов А.Т.

**КЫРГЫЗСТАНДА ЭМГЕК СОЦИОЛОГИЯСЫНЫН ТҮРДҮҮ ЖАГДАЙЛАРЫ,
БАСКЫЧТАРЫ ЖАНА КАЛЫПТАНЫШЫ**

Алымкулов А.Т.

**СТАНОВЛЕНИЕ, ЭТАПЫ И РАЗНЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА
СОЦИОЛОГИИ ТРУДА В КЫРГЫЗСТАНЕ**

А.Т. Alymkulov

**FORMATION, STAGES AND DIFFERENT CIRCUMSTANCES
SOCIOLOGY OF LABOR IN KYRGYZSTAN**

УДК: 316.3 (575.2)(04)

Эмгек социологиясынын кызматкерлердин мүмкүнчүлүктөрүн, аларды ишке ашыруудагы эмгек шарттарын ачып көрсөтүүдөгү орду изилденет. Эмгектин прогрессивдүү өнүгүүсүндө болгон эмгек социологиясынын баскычтарынын таасири жөнүндө сөз айтылат.

The labour sociology worker's possibilities will be realize, show and search the labour conditions. There is saying about the progressive development of work and influence of the labour sociology steps.

Адамдын өнүгүшү концепциясында эмгек маанилүү ролду ээлейт, анткени адамдын керектөөлөрүнө жооп берген иш жана тийиштүү киреше адамдын жашоо-турмушунун татыктуу деңгээлинин негизи болуп саналат. Эмгек чөйрөсүндө жаштар киреше алууга өтө ынтызар. Бирок, жаштардын квалификациясы жана тажрыйбасы көпчүлүк учурда иш берүүчүлөрдүн талаптарына жооп бербейт. Кыргызстанда жаштар жумушчу күчүнүн негизги бөлүгүн түзөт, бирок алардын улуу муундардын тажрыйбаларына салыштырганда эмгекке болгон атаандаштык жөндөмдүүлүгү төмөн. Ошондой болсо дагы Кыргызстандын экономикалык жактан активдүү жаштар эмгек рыногундагы болгон сунуштардын жалпы көлөмүнүн жарымынан көбүрөөгүн (51%) түзөт. Жаштардын арасында ишке орношунун дэңгээли (56%) өлкө боюнча тийиштүү орточо көрсөткүчтөн - 60% анча-мынча артта. Иш менен камсыз болгон жаштардын арасында аялдардын үлүшү 39,3% ды түзөт [1].

Эмгек социологиясы өз көңүлүн, кызматкерлердин мүмкүнчүлүктөрүн, аларды ишке ашыруунун шарттарынан өндүрүш ишмердигинин жүрүшүндө жеке кызыкчылыктарын коомдун кызыкчылыктары менен байланыштыруунун жолдорун билүүгө топтойт.

Эмгек социологиясынын адамдардын турмуш тиричилигине жана экономикага тийгизген таасири жана мааниси жөнүндө азын оолак сөз кылсак? Эмгек социологиясынын ар түрдүү баскычтарынын таасири аркылуу илимий-техникалык жактан эмгектин прогрессивдүү өнүгүүсү тууралуу маалыматтар камтылды.

Эмгек социологиясынын баскычтары

I. “Физикалык” адамдын баскычы.

II. Биологиялык адам жана өндүрүш.

III. “Социалдык-технологиялык” адам.

IV. “Социалдык-саясий кызматкер” болуп бөлүнөт.

Өнөр жайдын тарыхы жана өнөр жайдын (байкоодо) пайда болгон заттык жашоосу адамдын негизги күчтөрүнүн ачык китеби болуп саналат, алар бизге сезим аркылуу адамдын психологиясы катары көрүнөт, аны буга чейин адамдын маңызы менен байланышта карашпай, дайыма пайдалуулукка кандайдыр бир жакшы мамилелердин көз карашынан карап келишкен.

Кадыресе, материалдык өндүрүштө биз сезимтал, бөтөн, пайдалуу заттар деп адамдын затка нукура муктаждыгына айландырылган негизги күчтөрүн билебиз.

Албетте, социалдык булактарга, адам мүмкүнчүлүктөрүнө дайыма көбүл бурулчу, бирок, ар кандай кабыл алынчу, башкы эстүүлүккө караганда чаржайыттык көбүрөөк болгон. Социалдык күчтөр, алардын ишке ашышына адамдын чыгармачыл табияты дагы бул булактардын кимдин кызыкчылыгы үчүн пайдаланып жаткандыгын күн мурунтан аныктоочу, ошол эле мезгилде, үстөмдүктө турган социалдык-экономикалык из калтырышканы анык.

XX кылымдын башында эле америкалык менеджер Ф.Тейлор, андан кийин совет окумуштуулары: А.К.Гостев менен П.М.Керженцевдер материалдык өндүрүштүн натыйжалуу өнүгүшүнүн мүмкүнчүлүктөрү эмгек куралдары менен заттарга эмес, жумушчулук машыгуусуна тажырыйбасы, кесипкорлук даярдыгы жана ийкемдүүлүгү менен да байланышта экендигин далилдешкен.

Ф.Тейлор тарабынан иш ордунда-эркин кыймылды азайтуу менен эмгекти илимий уюштуруу ойу айтылып, бардык жагынан негиздилген. Ошентип, физикалык адамдын кезеги келип жетти.

Анын кыймылдарын иреттештирүү менен иш ордунда инструменттер жана жабдыктарды жайгаштыруу аркылуу өндүрүштүн бийик натыйжалуулугу жетишилди. Өнөр жай өндүрүшүнүн прогресси, ошол жылдардагы ийгиликтер: жумушчулардын кесибин жогорулатуу менен гана эмес; “эркин кыймылды” аздыгы аркылуу иш ордунун “моделин” түзүү менен да жетишилгендигин ачык

көрсөттүү. Жумушчу бул шарттарда машинанын тетиги, өзгөртүлүп жаткан технологияларга тез көнүүчү өндүрүштүн ийкемдүү бөлүгү болуп калды. Бул мезгил эмгектин өндүрүмдүүлүгүнүн өсүшүндө кыйла секирик жасады.

Социалдык турмуш-эмгекти уюштуруу менен түрткү берүүнүн жаны түрлөрүнүн пайда болушуна алып келди.

Тажырыйба көрсөткөндөй бул факторлордун бардыгын эсепке алган жерлерде уюштуруу-техникалык психологиялыкка чейинки бул түрлөр чындыгында эле өндүрүш маселелерин өнүктүрүүнүн чечүүнүн таасирдүү каражаты болуп калды. Өзүн-өзү башкаруунун эрежелерин бекемдөө, эмгектин натыйжалуулугун аныктоо, өзүмдүк жана жамааттык натыйжалар үчүн чөйчөкчүлүктү көтөрүүнү, социалдык өнүктүрүүгө түздөн-түз таасирин тийгизет.

Биз жогоруда “физикалык” адам жөнүндө сөз кылдык. Эми болсо “биологиялык” адам жана өндүрүш тууралуу айталы.

Эмгек шарттарын изилдөө өндүрүштүн илимий негиздерин түшүнүүнүн экинчи баскычы болду. Ф.Тейлордун “физикалык” адам ордуна “биологиялык” адам келди деген концепциясы эмгек социологиясынын калыптанышуусуна жана өнүгүшүнө чөйчөкчү болду. Бул учур өнөр жай тарыхында өткөн кылымдын 20-жылдарында башталды. Ошондой эле, жумушчу өндүрүш жүрүшүнүн элементи болот делген көз караш аябай так корутундуланган. Ага мунун себеби, өндүрүш чөйрөсүнүн факторлору бири да калбай, таасыр эткендигинде, маселен, күршар, вибрация, температура, нымдуулук, жарык, түтүн; имараттын жана жабдуулардын сырдалышы баары тең түздөн түз таасирин тийгизет. Бул маселени изилдөөдө француз окумуштуусу А.Файоль жана совет окумуштуулары О.А.Ерманский менен А.П.Поповдор кадыресе салым киргизишкен. Социалдык биологиялык мүнөздөөчү талаптарды эсепке алуу, адамдардын көп мезгил бою ишке башканын бийик жөндөмдүүлүгүн сактоо боюнча булактарды издөөгө мүмкүндүк берет.

Эмгек шарты азыркы күндө, базарият шартында дагы маанилүү роль ойноп келүүдө. Социологиялык изилдөөлөр көргөзгөндөй, эмгек шартынын жакшырышы анын өндүрүмдүүлүгүн 20% ка, кээде андан да көп көтөрүүгө боло тургандыгын көрсөттү.

Бул жерде да бир маанилүү мыйзамченемдүүлүктү белгилеп кетүү керек: Жалпы билим деңгээлинин көтөрүлүшү менен эмгек шартына болгон нааразычылык күчөйт жана ошол эле мезгилде анын мазмунуна болгон канаттануу төмөндөйт.

Азыркы учурда эмгек шартынын кандай маселелери өзгөчө маанилүү?

Жумушчулар баарынан мурда өндүрүштө түзүлүп жаткан турмуш-тиричилик шарттарын, тазалык бөлмөлөрүн жана иштен кийин өзүн тартипке келтирип, эс алууга боло турган башка жайларды жогору баалашат. Ошентсе да өндүрүштүн турмуш-тиричиликти камтыган социалдык инфратүзүлүштүн

башка бөлүгүндөгү абалды алда канча жакшыртуу алдында турат.

Азыркы мезгилдердеги рекреация ишине өндүрүштүн өзүндө адамдарды эмгекке алдын-ала даярдоого өзгөчө көңүл буруу бир топ өсүүдө. Өлкөдө жыл сайын бекер же жебилдетилген баадагы жолдомолор менен өндүрүштөн бошотулбой, дарыгердин сунушу боюнча миллиондогон адамдар дарыланышат. Анын натыйжасында оорулардын саны азайууда, жумуш убактысын жоготуу кыскарууда, адамдардын социалдык абалы жакшырууда, алардын өз кесибине жана ишине болгон канаттануусу жогорулоодо.

Кызматкерлер өзүнүн күнүмдүк жана өндүрүштүн шарттарына тийгизе турган таасирлери боюнча өз укуктарын кенен пайдаланышаарын социологиялык изилдөөлөр көрсөттү. Кызматкерлердин алар менен камсыз болгондугу, көп алмашып туруучулук, чыр-чатактар, иши жана кесибине канааттанбагандыктан келип чыгаары далилденген нерсе деп койсок болот.

Мындай шарттарды түзүү дайыма эле эмгек жамааттарына байланыштуу боло бербейт. Дал мына ошонун өзү жашаган жеринде аларга канааттанбагандык, ишкананын өзүндө соода жана турмуш-тиричилик тейлөөнү уюштуруу айрым өтүнүктөрдү аткаруу боюнча тейлөөнүн кеңейишине алып келди.

Бул маселелер жабы өздөштүрүлгөн чөлкөмдөрдүн эмгек жамааттары үчүн өзгөчө мааниге ээ болот: Ыйгалуу шарттар кадрлардын бир жерде иштешин, алардын туруктуулугун камсыз кылат.

Эмки сөз “социалдык - психологиялык” адам жөнүндө. Инсандын тулку - боюу, маңыздык күчтөрү социалдык-психологиялык кубулуш катары аядап билүү сыяктуу дагы бир жагы бар.

Бардык эмгек жамааттарында, өзгөчө аялдардын өз ара карым-катнаш маселеси эмгек жыйынтыктарына түздөн-түз таасирин тийгизет.

Эмгекти уюштуруунун корпоративдик түрүнүн жашап жатышынын социалдык-психологиялык жагдайы да бир топ маанилүү.

Азыркы шартта бул жагымдуулук жана өзүнө тартуучу мамиле кылуулук, эмоционалдык жакшы маанайы, жаштар арасында жагымдуу мамиледе. Ошондой эле, кошо кайгыруу, кошо катышуу сезими, кайсы учурда болбосун өзү менен өзү болуу мүмкүнчүлүгүн түшүнүшө тургандай жана туура кабылдагыдай болуу сыяктуу психикалык абалдарды туруктуу, такай кайталап турууну, улантууну түшүндүрөт. Ушул эле учурда коргонуу сезимин өзгөчө бөлүп көрсөтүү керек, анткени, ар ким, эгер бир кырсык болсо артында өзүнүн жамааты турганын, алар сөзсүз ага жардамга келеерин билет.

Өндүрүштүн маанилүү маселелерин чечүүдө эмгекти тыюу салуу аркылуу уюштуруу ыкмалары дагы зор мааниде.

Эмгек дайыма чыгармачылык менен ар бир эмгекчинин иштерин башкаруу менен гана эмес, коомдун өнүгүшүн башкаруу менен да байланыштуу.

Жумуш берүүчүлөр тарабынан жаш ишкерлердин эмгек укуктарынын бузулуштарын (айрыкча жеке менчик секторунда) биздин талдоолор айкындады. Жаш жумушчуларды мыйзамга ылайыксыз кабыл алуу жана бошотуп жиберүү, жаза түрүндө штрафтык санкцияларды колдонуу, жумуш убактысын белгилөөдө өз каалаганындай кылгандары, жумуш акысынын формалары жана өлчөмдөрү, квалификациясын жогорулатуу өтө чыдамсыз мүнөзкө ээ болду.

Экономикалык, социалдык жана саясий чөйрөлөрүнөн оолактатуу, мамлекеттик, саясий институттарга ишенбестик жаштардын арасында шарттуу түрдө өз бет алдынча жолдорду иштеп чыгуу, жашоочулуктун ыкмаларын, жат өңдөнгөн социалдык шарттар менен күрөшүүгө аргасыз кылат.

Мына ушундай себептерден улам жаштардын арасында бүткүл бардык кыйынчылыктарын жүктөп салууга болгудай “душман” издөө көпчүлүк учурда келип чыгат, ошондой эле “күчтүүлөрдүн укугу” деген одоно философия таркатылат, шовинисттик, улутчулдук идеялар колдоого алынат дагы, ал эми жаштар өзүлөрү экстремисттик уюмдардын катарына кирип калышат.

Жыйынтыктап айтканда, адамдын социалдык-саясий субъектиси катары калыптаныш жолунда келип чыккан карама-каршылыктан кутулуунун каражаты толук жана ишенимдүү жолу катарында алдыда турат. Мындайча мамиле жаштардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн ойготууга жана алардын инсан катарында өзүн өстүрүүгө, ошондой эле, коомдук өндүрүштүн жашоосун түп тамырынан бери жакшыртууга кызмат кылат. Мына ушунун натыйжасында болгон адам ишмердиги социалдык-саясий феномен катары, өзү зор социалдык инсан катары

мурдагы топтолгон адамдын физикалык, биологиялык, социалдык-психологиялык мүмкүнчүлүктөрү жөнүндөгү, ошондой эле, өндүрүштүн өнүгүшүн азыркы учурдагы адамдын жүрүм-туруму жөнүндөгү жаны маалыматтарды табыйгы сибирип алганда гана жыйынтык бере алат.

Адабияттар:

1. Кыргызстан: Ийгиликтүү жаштар - ийгиликтүү өлкө. - БУУӨП Кыргызстан, 2009. – 31-б.
2. Бугазов А.Х. Общественное развитие и его социально-психологическое содержание. - Б., 2002.
3. Иваненков П. Проблемы социализации современной молодежи. - СПб.: Синтез - Полиграф, 2003.
4. Молодежь. Демократия. Безопасность: Материалы I Конгресса молодежи Центральной Азии, 22-24 окт. 2002 г. в Кыргызстане. - Б., 2002. – 225 с.
5. Молодежь в условиях рынка: Проблемы адаптации и ценностной ориентации: Материалы междунар. науч.-практ. конф. 1-2 июня 2000 г. - Ош, 2000. - 302 с.
6. Кыргызстандын жаштары. - Молодежь Кыргызстана. - Б., 2000. - 145 с.
7. Кыргызстан: Ийгиликтүү жаштар - ийгиликтүү өлкө. - БУУӨП Кыргызстан, 2009.
8. Бугазов А.Х. Общественное развитие и его социально-психологическое содержание. - Б., 2002 г.
9. Иваненков П. Проблемы социализации современной молодежи. - СПб.: Синтез - Полиграф, 2003.
10. Молодежь. Демократия. Безопасность: Материалы I Конгресса молодежи Центральной Азии, 22-24 окт. 2002 г. в Кыргызстане. - Б., 2002. - 225с.
11. Молодежь в условиях рынка: Проблемы адаптации и ценностной ориентации: Материалы междунар. науч.-практ. конф. 1-2 июня 2000 г. - Ош, 2000. - 302 с.
12. Кыргызстандын жаштары. - Молодежь Кыргызстана. - Б., 2000. - 145 с.

Рецензент: д.соц.н., профессор Нурова С.С.